

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ РІШЕННЯ СУДУ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

BINDINGNESS OF THE COURT DECISION AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF CIVIL PROCEEDINGS

Овчаренко О.М., д.ю.н., доцент, адвокат,
член Науково-консультативної ради при Верховному Суді,
доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Обов'язковість рішення суду представлено як фундаментальний принцип судової влади, який в силу своєї міждисциплінарної природи повною мірою поширюється на цивільне судочинство. Вимога обов'язковості вимагає безумовної імперативної реалізації вимог, сформульованих в акті судової влади, всіма суб'єктами, яким воно адресовано. Юридична сила рішень суду касаційної інстанції поширюється, окрім учасників судового провадження, на інших суб'єктів правозастосування – в тій частині, де сформульована правова позиція Верховного Суду. Остання може містити судові тлумачення норми права або розв'язувати юридичну колізію, що виникають під час правозастосування. Обов'язковість постанов Верховного Суду як суду касаційної інстанції забезпечується не лише примусовим апаратом держави, а й довірою до цієї інституції й повагою, якою Верховний Суд користується в суспільстві. Необхідність слідувати правовим позиціям Верховного Суду під час відправлення правосуддя судами першої та апеляційної інстанції обумовлюється закономірностями ієрархічної побудови судової системи, відповідно до яких суд касаційної інстанції є найвищим органом в системі судоустрою. Його завдання – не лише виправлення найістотніших помилок судів нижчих інстанцій, а й забезпечення єдності судової практики. Обов'язковість рішення суду є невід'ємною передумовою для повноцінного втілення таких фундаментальних принципів права, як верховенство права і правова визначеність.

Правило *res judicata* розглядається як невід'ємним складником принципу обов'язковості рішення суду в цивільному судочинстві. В цивільному процесуальному праві правило *res judicata* реалізується за допомогою норм і правил, які формалізують правила оскарження рішень суду й запобігають зловживанню таким правом (вимоги щодо форми і змісту апеляційної та касаційної скарги, обмеження щодо актів суду, які не можуть бути оскаржені окремо від рішення суду, формалізація строків апеляційного та касаційного оскарження, правила щодо відмови у відкритті апеляційного провадження, передумови закриття касаційного провадження, процесуальні фільтри для касаційного перегляду рішень суду процесуальна відповідальність за подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин).

Ключові слова: верховенство права, правова визначеність, принципи цивільного судочинства, обов'язковість рішення суду, *res judicata*, виконання рішення суду, оскарження рішення суду, єдність судової практики.

The binding nature of the court decision is presented as a fundamental principle of judiciary, which, due to its interdisciplinary nature, fully applies to civil procedure. The obligation to fulfill the court decision requires an unconditional imperative implementation of the requirements formulated in it – by all subjects to whom it is addressed. The legal force of the court decisions of cassation extends, in addition to the participants of the court proceedings, to other subjects of law enforcement – in the parts where the legal positions of the Supreme Court are formulated. The latter may contain a judicial interpretation of a legal regulation or resolve a legal collision arising during law enforcement. The binding nature of decisions of the Supreme Court as a court of cassation is ensured not only by the coercive apparatus of the state, but also by the trust in this institution and the respect that the Supreme Court enjoys in society. The need to follow legal positions of the Supreme Court during the administration of justice by courts of first instance and appellate courts is determined by the laws of the hierarchical structure of judicial system, due to which the court of cassation is the highest body in the judiciary. Its task is not only to correct the most significant loopholes of lower courts, but to ensure the unity of judicial practice as well.

The binding nature of the court's decision is an integral prerequisite for the full implementation of such fundamental principles of law as the rule of law and the legal certainty.

The rule of *res judicata* is considered as an integral part of the principle of the binding nature of the court decision. In civil procedural law, the rule of *res judicata* is implemented via the norms and regulations that formalize the rules for appealing court decisions and prevent the abuse of such a right (requirements regarding the form and content of appeals and cassation complaints, restrictions regarding court acts that cannot be appealed separately from the initial court decision, formalization of appeal and cassation appeal terms, rules regarding refusal to open appeal proceedings, prerequisites for closing cassation proceedings, procedural filters for cassation review of court decisions, procedural responsibility for filing a complaint against a court decision that is not subject to appeal, is not valid or whose validity has expired, filing a petition (application) to resolve an issue that has already been decided by the court, in the absence of other grounds or new circumstances).

Key words: rule of law, legal certainty, principles of civil procedure, binding nature of a court decision, *res judicata*, enforcement of a court decision, appeal against a court decision, uniformity of judicial practice.

Актуальність теми. Відповідно до ст. 129¹ Конституції України судові рішення у визначеному законом порядку [1]. Водночас стан реалізації цього конституційно-правового припису в Україні є незадовільним, що останніми роками підсилюється викликами воєнного стану. Основними причинами такого стану речей, на думку експертів, є: (1) невиконання рішень самою державою через недостатнє фінансування видатків державного бюджету; (2) відсутність дієвих механізмів судового контролю за виконанням судових рішень; (3) формальність відповідальності за невиконання судових рішень, фактичне невиконання слідчими органами своїх функцій при розслідуванні кримінальних справ [2].

Всі програмні документи у сфері судової реформи, які ухвалюються на державному та європейському

рівні, наголошують на необхідності реалізації принципу обов'язковості рішення суду й дотримання правила *res judicata*, яке є невід'ємним складником цього принципу. Зокрема, у звіті Європейської комісії від 8 листопада 2023 р. стосовно прогресу України в сфері європейської інтеграції зазначено наступне: «Законопроект щодо вдосконалення системи примусового виконання судових рішень та посилення статусу приватних виконавців очікує на друге читання у парламенті з липня 2021 року. Агресивна війна Росії та різке погіршення стану державних фінансів сповільнили реформи у цій сфері. Уряд повинен відновити зусилля у цій сфері, наскільки це можливо в нинішніх умовах, адже ефективна система примусового виконання рішень є не лише ключовим стовпом ринкової

економіки та верховенства права, а й необхідною передумовою для швидкого відновлення економіки» [3]. Таким чином, необхідність адаптації законодавства України до стандартів ЄС зумовлює актуальність вказаної теми.

Мета дослідження. Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України від 13 грудня 2012 р., у справі № 18-рп/2012, яка відображає сталу позицію Європейського суду з прав людини, «виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначений законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави» [4]. Право на судовий захист та доступ до суду втрачають своє інструментальне значення в разі, якщо рішення суду, яке постановлено у належній правовій процедурі, є остаточним і таким, що набуло законної сили, не виконується. У зв'язку з цим цікаво дослідити сучасний стан правового регулювання принципу обов'язковості рішення суду та правила *res judicata*, яке є невід'ємним складником цього принципу. Зважаючи на широкий спектр застосування зазначеної засади та враховуючи обмежений обсяг цього дослідження, зосередимо фокус нашої уваги на цивільному судочинстві.

Науковий доробок з теми дослідження. Проблематика обов'язковості рішення суду досліджується переважно в контексті принципів судової влади [5, с. 410] або окремих видів судочинства [6, с. 70]. Так, Андронов І. В. підкреслює, що «рішення суду, яке набрало законної сили, є індивідуально-правовим актом, що конкретизує зміст правовідносин між сторонами судового спору. Тому воно стає частиною правового порядку в державі, а його обов'язковість як правового акту впливає на всі форми реалізації права (дотримання, використання, виконання) щодо всіх суб'єктів, які знаходяться у сфері поширення його дії» [7, с. 17]. Обов'язковості рішення суду є не лише його невід'ємною властивістю та іманентною ознакою, але й правилом і приписом, яке впливає на ефективність цивільного судочинства. Саме тому ця засада набуває статусу одного з фундаментальних принципів судової влади у цілому й цивільного судочинства як окремої її сфери.

Професорка Чувіна Т. А. формулює вимоги *res judicata* у цивільному судочинстві: неможливість перегляду остаточного і обов'язкового судового рішення лише з метою проведення повторного слухання і нового вирішення справи; існування чітких часових рамок і підстав для оскарження судових рішень посадовими особами держави, зокрема, прокурором, якщо вони не брали участі в розгляді справи в суді першої інстанції; дотримання правил щодо належних суб'єктів і строків оскарження, неможливість безпідставного поновлення строків оскарження, необхідність дотримання вимог до форми і змісту апеляційних та касаційних скарг тощо; заборона нового розгляду справи за тотожним позовом, а також заборона обходу остаточних судових рішень шляхом подачі нових позовів, які, хоча і не є тотожними, однак ґрунтуються на тих самих фактичних обставинах справи та мають на меті новий розгляд і вирішення справи, якщо у справі вже ухвалене остаточне рішення; дотримання правил преюдиції [8, с. 20]. Схожу позицію займає Колдов Є. О. [6, с. 70]. Зазначена концепція ґрунтується не лише на приписах цивільного процесуального законодавства, але й на доктрині *res judicata*, прийнятій в американському праві, де вона розуміється як така, що перешкоджає перегляду за позовом тієї ж сторони чи її правонаступників спору (англ. *cause of action*), який був справедливо розглянутий судом. Водночас, *res judicata* не перешкоджає сторонам ініціювати інший спір [9, с. 250].

Доволі влучно співвідношення принципу обов'язковості рішення суду та категорії *res judicata* формулює суддя Верховного Суду Пільков К. М., під-

креслюючи, що «остання вживається для позначення (1) принципу, який реалізується у наступному судовому провадженні і втілює наслідки для цього наступного провадження від остаточного судового рішення, прийнятого в іншій справі, а також (2) остаточного рішення, яке може тягти ці наслідки для наступних проваджень, тобто може мати значення поза провадженням, у якому його прийнято, а отже мати значення для встановлення правової певності у правах так обов'язках особи. У такому разі значення поняття «остаточність судового рішення» може бути звужена до значення однієї з умов, за яких рішення може набути значення *res judicata*, без потреби ототожнювати остаточність з *res judicata*» [10, с. 47–47].

Варто зазначити, що представники науки теорії права розглядають правило *res judicata* в контексті механізму захисту прав і свобод людини. Так, Лемак О. В. зазначає, що «для визначення природи *res judicata* судових рішень має значення також впровадження певних стандартів захисту прав людини. Загальноприйнятим правилом є додержання міжнародних стандартів, оскільки вони закладають мінімальні гарантії захисту прав людини. Однак це не завжди може відповідати Конституції України, яка може закладати у цій царині більш високий стандарт захисту. Водночас для України мінімальним міжнародним стандартом захисту прав людини є гарантії, що закладаються Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини, оскільки ця система нині є найефективнішою регіональною міжнародною системою захисту прав людини» [11, с. 104].

І принципи обов'язковості рішення суду, і категорія *res judicata* неодмінно аналізуються в контексті реалізації принципу правової визначеності. Кравцова Т. М. справедливо підкреслює, що «реальне існування правової визначеності зумовлює довіру суспільства до діяльності держави, до судової системи, належне ставлення до права та закону. Відсутність правової визначеності, навпаки, спричиняє порушення прав, свобод та законних інтересів осіб, руйнує основи правової системи» [12].

Зважаючи на викладене, підкреслимо, що фундаментальне значення принципу обов'язковості рішення суду обумовлено не лише його конституційно-правовим статусом, а й роллю в системі судочинства. Виступаючи важливою характеристикою рішення суду, що набуло законної сили, принцип обов'язковості забезпечує ефективність правосуддя. Обов'язковість рішення суду є більш широким принципом, який охоплює всі види судочинства й набуває статусу міждисциплінарного, тоді як правило *res judicata* є більш вузькопрофільним, воно забезпечує стабільність постановленого рішення суду, запобігає процесуальним диверсіям та зловживанням в цивільному судочинстві, підтримує ієрархічну стабільність судової системи. Зважаючи на обмежений обсяг нашого дослідження, ми проаналізуємо лише окремі складники обов'язковості рішення суду в цивільному судочинстві, зробивши окремий акцент на реалізації правила *res judicata*.

Зміст дослідження

1. Забезпечення доступності правосуддя під час оскарження рішень судів. Професор Гусаров К. В. тлумачить доступність правосуддя на стадіях перегляду судових рішень з урахуванням дотримання положення остаточності судового рішення (дотримання принципу *res judicata*) [13, с. 63], що є класичним підходом до розуміння змісту цього фундаментального принципу судочинства. Забезпечення доступу особи не лише до суду першої інстанції, а й до інших рівнів судової системи є невід'ємним складником справедливого судочинства. З іншого боку, стабільність правового регулювання вимагає виключення можливості безпідставного та неоднократного оскарження судових рішень, що набули законної сили. Як правильно відзначають з цього приводу професори Подорожна Т. С. й Котуха О. С., «нормативне навантаження правової

визначеності охоплює не тільки елементи передбачуваної стабільності та ясності нормативно-правового регулювання або суть принципу *res judicata*, а й несуперечливість і чіткість системи права загалом, стабільність правозастосовної діяльності та судової практики» [14, с. 79].

Традиційно вважається, що доступність правосуддя забезпечується належною кількістю суддів. Нажаль, одним із наслідків судової реформи, епідемії коронавірусу й правового режиму воєнного стану став величезний відтік кадрів із судової системи. У звіті Європейської комісії від 8 листопада 2023 р. стосовно прогресу України в сфері європейської інтеграції відзначено, що «на кінець 2022 року в Україні нараховувалося 4643 судді, що в середньому становить 11 суддів на 100 тис. жителів, порівняно з середнім європейським показником у 22,2 судді на 100 000 жителів того ж року. За останні кілька років понад 100 судів в Україні працювали з укомплектованістю 50% і навіть менше» [3]. Особливо гостро брак кадрів відчувається на рині апеляційних судів. За даними ВКС України станом на січень 2024 р. всього у системі апеляційних судів України бракує більш ніж половини суддів (56%), це більше 700 вакансій. Приміром, у Харківському апеляційному суді працює 13 осіб, у той час як штатних позицій – 60, в Київському апеляційному суді 145 посад за штатом, але 70 з них – вакантні [15].

Стандарти Комітету Міністрів Ради Європи рекомендують країнам впроваджувати певні обмеження щодо можливості касаційного перегляду справи після її розгляду судами першої й касаційної інстанцій. Статтею 7 Рекомендації № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах» передбачено, що апеляції до суду третьої інстанції мають передусім подаватися *відносно тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону*. Вони також можуть бути обмежені апеляціями по тих справах, де питання права мають значення для широкого загалу. Від особи, яка подає апеляцію, слід вимагати обґрунтування причин, з яких її справа сприятиме досягненню таких цілей. Постановлені судом другої інстанції рішення мають підлягати виконанню, якщо суд другої чи третьої інстанції не відстрочить виконання або особа, яка подає апеляцію, не внесе належне забезпечення [16].

Підпунктом 8 частини 2 статті 129 Конституції України проголошено забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Це цілком узгоджується з існуючими європейськими стандартами, які встановлюють процесуальні фільтри для касаційного перегляду рішення суду за критеріями ціни позову, видів рішень, що підлягають оскарженню, підстав оскарження та ін. [17, с. 4]. Водночас апеляційна інстанція повинна бути загальнодоступною як з точки зору «фізичної» або фактичної доступності, так і з точки зору відсутності обмежень щодо подання відповідної скарги. Двоступеневий розгляд будь-якої справи по суті є важливою гарантією справедливого судочинства та невід’ємним процесуальним правом особи. Відповідно до цього важливого правила побудовані всі європейські судові системи [18, с. 98].

Дуже вдало заборону безпідставного перегляду рішень судів описав Європейський суд з прав людини по справі «Рябих проти Росії» від 24 липня 2003 р. (заява № 52854/99). Суд зазначив, що «право на справедливий судовий розгляд, передбачене ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, слід тлумачити у світлі преамбули до Конвенції, де проголошено принцип верховенства права як складову спільної спадщини Договірних Сторін. Одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності (певності), який,

окрім іншого, встановлює, що у тих випадках, коли суди ухвалюють остаточні рішення, такі рішення не можуть оспорюватись (див. рішення Суду у справі *Brumarescu v. Romania*). Принцип правової визначеності (певності) включає й дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності судового рішення. Остання засада означає, що жодна сторона не має права ставити питання про перегляд остаточного судового рішення, яке набрало чинності, лише заради повторного судового розгляду і ухвалення нового рішення у справі. Повноваження вищих судів щодо перегляду судових рішень мають використовуватись задля виправлення судових помилок. Перегляд рішень в порядку нагляду не може розглядатись як замаскована апеляційна інстанція, а сама наявність двох точок зору на предмет спору ще не є підставою для повторного розгляду справи. Відхилення від цього принципу можливе лише за виняткових обставин» [19].

Доволі вдалим втіленням правила *res judicata* є постановова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 28 липня 2021 р., у справі № 212/4585/17. В ній зазначено, що «Суд має право скасувати судові рішення у зв’язку з нововиявленими обставинами лише за умови, що ці обставини можуть вплинути на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у судовому рішенні, що переглядається. При цьому неподання стороною або особою, яка бере участь у справі, доказу, про який їй було відомо та який підтверджує відповідні обставини, а також відмова суду у прийнятті доказів не є підставами для перегляду судового рішення у зв’язку з нововиявленими обставинами» [20].

В процесуальному праві правило *res judicata* реалізується за допомогою цілої низки норм і правил, які формалізують правила оскарження рішень суду й запобігають зловживанню таким правом. Зокрема, на нашу думку, це: вимоги ЦПК щодо форми і змісту апеляційної скарги (ст. 356 ЦПК України); обмеження щодо актів суду, які не можуть бути оскаржені окремо від рішення суду (ст. 353 ЦПК України); формалізація строків апеляційного оскарження (ст. 354 ЦПК України); правила щодо відмови у відкритті апеляційного провадження (ст. 358 ЦПК України). Важливою запорукою реалізації зазначеного правила є встановлення процесуальної відповідальності за подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин (пп. 1 п. 2 ст. 44 ЦПК України) [21]. У випадку зловживання правом на подачу скарги до суду останній вправі залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Це дисциплінує учасників судового провадження, сприяє дотриманню ними принципу добросовісності.

Касаційне провадження містить обмеження щодо реалізації права на звернення до Верховного Суду, аналогічні апеляційному провадженню. Однак, ЦПК України також запроваджує для цієї процедури ще більш умови її ініціації. Більш жорстко сформульовані і підстави касаційного оскарження, і вимоги щодо прийнятності касаційних скарг, і обмеження на види рішень суду, які можуть бути оскаржені до суду цієї інстанції, і умови закриття касаційного провадження (ст. 389, 392, 396 ЦПК України). Процесуальні фільтри для касаційного перегляду судових рішень спрямовані не на обмеження доступу громадян до суду, а на забезпечення стабільності й єдності судової практики. Суд касаційної інстанції в ідеалі має розглядати або найбільш суспільно значущі справи, або справи, які піднімають істотну проблему в правозастосуванні, яку можна вирішити інструментами судового тлумачення.

До ознак, що свідчать про наявність у правових відносинах «виключної правової проблеми», яка свідчить про необхідність розгляду такої справи у касаційному порядку

Великою Палатою Верховного Суду суддя Верховного Суду Берназюк Я. О. включає кількісні критерії, що свідчать про наявність виключної правової проблеми, а саме значний перелік подібних справ (зокрема, між тими ж сторонами або з однакового предмета спору), які перебувають на розгляді в судах, а також відповідні якісні критерії. До останніх він відносить відсутність усталеної судової практики у застосуванні однієї і тієї ж норми права, в тому числі, наявність правових висновків суду касаційної інстанції, які прямо суперечать один одному; невизначеність законодавчого регулювання правових питань, які можуть кваліфікуватися як виключна правова проблема, в тому числі необхідність застосування аналогії закону чи права; встановлення глибоких та довгострокових розходжень у судовій практиці у справах з аналогічними підставами позову та подібними позовними вимогами, а також наявність обґрунтованих припущень, що аналогічні проблеми неминуче виникатимуть у майбутньому; наявність різних наукових підходів до вирішення конкретних правових питань у схожих правовідносинах [22].

Як відзначила Велика Палата Верховного Суду в ухвалі від 11 вересня 2018 р. по справі № 738/1482/16-к, «за своєю правовою природою виключна правова проблема має зачіпати фундаментальні (конституційні, конвенційні) права та свободи і вирішення її необхідно для забезпечення балансу законних інтересів та пропорційності застосованих заходів примусу. За процедурним критерієм виключна правова проблема може мати місце при відсутності, неефективності або вичерпаності національних процесуальних механізмів її вирішення іншим способом, ніж із використанням повноважень Великої Палати Верховного Суду» [23].

Обмеження щодо можливості оскарження судових рішень в касаційному порядку, встановлені законом, повинні суміщатися із принципами пропорційності й розумності, які є традиційними для цивільного судочинства. Досягнення цієї мети разом із вжиттям заходів, спрямованих на подолання процесуальних зловживань, сприятимуть забезпеченню обов'язковості судових рішень і правила *res judicata*.

2. Забезпечення єдності судової практики. Забезпечення єдності судової практики є важливою гарантією реалізації принципу правової визначеності й верховенства права. Можна погодитися із Гуйваном П. Д., що «визначеність при здійсненні правосуддя потребує однозначності правозастосування. Це, в свою чергу, вимагає забезпечення системності та послідовності у діяльності національних судів, адекватному адаптуванні останніми правових приписів до конкретних суспільних відносин, що виникають та розвиваються в державі» [24, с. 205].

Професор Савчин М. В. вважає, що в Україні панує легалістське та інструментальне тлумачення конституції, під час якого процес ухвалення судових рішень стає хаотичним, позбавлений чітких критеріїв правової визначеності, що призводить до кризи довіри у суспільстві до судів, тобто до кризи правової системи у цілому [25, с. 50]. Такий підхід спостерігається переважно в системі судів загальної юрисдикції та негативно відображається на забезпеченні єдності судової практики.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальне законодавство містять декілька інструментів забезпечення єдності судової практики, які мають різний рівень дієвості.

Верховний Суд як суд касаційної інстанції забезпечує сталість та єдність судової практики в силу п. 1 ст. 36 Закон України «Про судоустрій і статус суддів», що впливає із правової природи найвищого суду в судовій системі України. Як вірно відзначає Юревич Ю. І., у такий спосіб «судова влада виконує стабілізуючу функцію – гарантує рівний стандарт захисту прав і свобод людини, забезпечує впевненість особи у справедливості і надійності законів,

об'єктивності, неупередженості та передбачуваності правосуддя» [26, с. 575].

У пп. 6 п. 2 ст. 36 Закон України «Про судоустрій і статус суддів» вказано, що Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначених процесуальним законом. Це повноваження реалізується Верховним Судом під час касаційного перегляду судових рішень. Безумовно, досягнути повної, ідеальної уніфікації судової практики неможливо з огляду на величезну різноманітність та неоднорідність правових відносин, а також на різницю в право розумінні суддів. В процесі відправлення правосуддя Верховним Судом виникають ситуації, коли різні касаційні суди або навіть різні колегії одного й того ж суду формулюють правові позиції, які є відмінними. Окрім того, суди першої та апеляційної інстанції також не завжди враховують позицію найвищого судового органу, незважаючи на припис пункту 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якого висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. При цьому навряд чи можна погодитися із професоркою Пархоменко Н. М., яка пропонує запровадити безумовну обов'язковість правових позицій Верховного Суду та відмовитися від дискреції судів нижчих інстанцій з цього питання, що на її думку «позитивно вплине на становлення єдності судової практики, сприятиме відновленню та забезпеченню довіри громадян до судової влади» [27, с. 29]. Маємо підкреслити, що кожна судова справа є унікальною, відрізняється фактичними обставинами і особливостями застосування норм права під час дослідження та оцінювання цих обставин судом, тому певна дискреція судів першої та апеляційної інстанції в питаннях застосування правових позицій суду касаційної інстанції має бути забезпечена.

Однією з основних проблем сучасного правозастосування, на думку сучасних правників, є проблема відступу Верховним Судом від своєї ж раніше сформованої правової позиції, яка є обов'язковою як для інших судів, так і для самого Верховного Суду. Згідно п. 4 ст. 403 ЦПК України суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати. Як правило, такі відступи обумовлені змінами до законодавства або змінами, що мають місце в суспільних відносинах. Іноді сформована Верховним Судом практика виявляється не досить вдалою або отримує широку критику в правничій спільноті, що змушує суддів переглядати відповідні правові позиції. Прикладом такої ситуації є практика Верховного Суду щодо гонорару успіху адвоката: у червні 2018 р. Касаційний цивільний суд визнав такий різновид гонорару адвоката таким, що суперечить засадам адвокатської діяльності (постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 12 червня 2018 р. у справі № 462/9002/14-ц) [28], а вже у травні 2020 р. Велика Палата визнала адвокатський гонорар складником свободи адвокатської професії (постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2020 р. у справі № 904/4507/18) [29]. Безумовно, цьому сприяла позиція як окремих адвокатів, висловлена публічно, так і Національної асоціації адвокатів України.

Можна погодитися із професором Шумило М. М., який вважає, що «самовідступи Верховного Суду є вимушеним і необхідним заходом в умовах становлення національної правової системи, оскільки цей інструмент дає змогу виправляти помилки правозастосування Верховного Суду, що загалом відповідає принципам справедливості

й верховенства права» [30, с. 53]. Але «...з метою забезпечення єдності та сталості судової практики для відступу від висловлених раніше правових позицій Велика Палата Верховного Суду повинна мати ґрунтовні підстави: її попередні рішення мають бути помилковими, неефективними чи застосований у цих рішеннях підхід повинен очевидно застаріти внаслідок розвитку певній сфері суспільних відносин або їх правового регулювання...» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2018 р. у справі № 823/2042/16). Довільний, хаотичний та безпідставний відступ окремими касаційними судами або Великою Палатою Верховного Суду від попередніх висновків не сприятиме забезпеченню єдності судової практики і принципу правової визначеності. З позиції Європейського суду з прав людини, положення закону повинні бути передбачуваними та надавати достатньо гарантій проти свавільного застосування [31]. Хоча постанова суду касаційної інстанції, яка містить обов'язкові правові висновки з питань правозастосування не є законом у прямому значенні цього терміну, в широкому аспекті судової практики має важливу дію в аспекті регулювання правових відносин.

Згідно пункту 2 статті 36 Закон України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики, в підпункті 10¹ пункту 2 статті 46 цього ж Закону наділяє Пленум Верховного Суду повноваженням з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ узагальнювати практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизувати та забезпечувати оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані. Безперечно, ця функція суду касаційної інстанції є однією з пріоритетних для нього. Питання виникає лише в конкретних формах реалізації цієї функції, які були б найбільш ефективними.

У п. 71 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів «Щодо якості судових рішень» відзначено, що за допомогою власної практики, дослідження судової практики судів та щорічних звітів вищі суди можуть сприяти поліпшенню якості судових рішень та їхнього оцінювання. Особливо важливо, щоб практика вищих судів була чіткою, послідовною й сталою [32].

Аналіз діяльності Верховного Суду щодо реалізації вказаної функції дозволяє оцінити її достатньо високо. Різноманітні збірки правових позицій касаційних судів, а також Великої Палати Верховного Суду регулярно розробляються апаратом Суду та розміщуються на його офіційних веб-ресурсах. Такі збірки є як тематичними – з окремих напрямків судової практики, так і хронологічними – за певний період діяльності окремого касаційного суду. Також Верховний Суд має прекрасну традицію перекладу й оприлюднення правових позицій Європейського Суду з прав людини. Вказана діяльність Верховного Суду виконує як інформаційну функцію, ознайомлюючи всіх правників з релевантною практикою найвищого судового органу України, так і функцію сприяння забезпечення єдності судової практики, адже пошук необхідних правових позицій в тематичних збірках значно полегшує зусилля як суддів, так і адвокатів, які здійснюють захист і представництво своїх клієнтів в судах. Аналогічне призначення мають і численні презентації суддів Верховного Суду, які регулярно оприлюднюються на сайті Суду й містять результати самостійних розвідок судової практики, здійснених суддями під час виконання ними обов'язків із відправлення правосуддя.

Варто окремо приділити увагу праву Пленуму Верховного Суду за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надавати роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ, що передбачений підпунктом 10³ пункту 2 статті 46 Закону України «Про

судоустрій і статус суддів». Як вірно відзначає суддя Верховного Суду Луспенник Д. Д., «постанови Пленуму Верховного Суду є офіційною позицією Суду щодо вирішення проблемних питань судочинства; в умовах фрагментарності законодавства та наявності у ньому безлічі колізій є часто єдиним орієнтиром не лише для судів, а і для усіх учасників правовідносин, які мають діяти за визначеними, передбачуваними нормами, в тому числі й тими, що потребують роз'яснення. Не з усіх проблемних питань судової практики можуть бути Верховного Суду ухвалені відповідні судові рішення» [33]. На жаль, за весь період функціонування Верховного Суду в оновленому його складі (з 15 грудня 2018 р.), не було ухвалено жодної постанови Пленуму Суду з питань правозастосування, хоча значущість Постанов Пленуму Верховного Суду України в аспекті забезпечення єдності судової практики була визнана і на практичному, і на доктринальному рівнях. Відсутність Постанов Пленуму Верховного Суду є доволі відчутною інструментальною втраченою як для судового правозастосування, так і для забезпечення стабільності правових відносин, адже якість нормопроекування в Україні залишається на доволі низькому рівні. Саме судові тлумачення відповідних правових колізій, здійснене судом найвищої інстанції, дозволяє ефективно вирішувати їх, а також заповнювати прогалини правового регулювання.

3. Виконання рішень судів. В дослідженні Венеційської Комісії «Мірило правовладдя» підкреслено, що «судові рішення є дуже важливими для виконання конституції та законодавства. Право на справедливе судочинство і саме правовладдя загалом втрачають будь-який зміст, якщо судові рішення не виконано (п. 107)» [34]. Конституційний Суд України в рішенні 1 березня 2023 р. № 2-р(П)/2023, зазначив, що «з принципу правовладдя та вимоги утвердження й забезпечення права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві випливає обов'язок держави забезпечити також обов'язкове виконання судового рішення, ухваленого на користь особи, задля реального захисту та поновлення її прав, свобод, інтересів, що зазнали порушення внаслідок ухвалення рішень, учинення дій або бездіяльності органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами. Невиконання державою обов'язку суперечить приписам пункту 9 частини другої статті 129, частин першої, другої статті 129¹ Конституції України та призводить до порушення права особи на судовий захист, підриває дієвість адміністративного судочинства, а отже, є несумісним із принципом правовладдя, що його встановлено частиною першою статті 8 Конституції України» [35].

Як відзначає професорка Цувіна Т. А., Європейський суд з прав людини тлумачить вимогу виконання остаточних судових рішень в контексті декількох конвенційних прав, зокрема права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини), права на мирне володіння майном (ст. 1 Першого протоколу до Конвенції), права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 Конвенції) та права на повагу до приватного та сімейного життя, ді свого житла та кореспонденції (ст. 8 Конвенції) [36, с. 90]. Виконання рішення суду, що набрало законної сили, є не лише основною метою і змістом відправлення правосуддя, а й гарантією справедливості і стабільності правового порядку будь-якої держави. Як правильно відзначено в постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 21 червня 2023 р., у справі № 160/24869/21, «невиконання судового рішення, яке набуло законної сили, або надання йому переоцінки поза межами порядку, визначеному процесуальним законом, суперечить принципу верховенства права, складовою якого є принцип правової визначеності» [37].

У звіті Європейської комісії від 8 листопада 2023 р. стосовно прогресу України в сфері європейської інтеграції

ції підкреслено, що «законопроект щодо впорядкування виконання судових рішень та покращення статусу приватних судових приставів очікує другого читання з липня 2021 року. Збройна агресія росії та різке погіршення стану державних фінансів уповільнили реформи у цій сфері. Уряд має відновити ці зусилля, наскільки це можливо в нинішньому контексті, оскільки ефективна система правозастосування є не лише ключовим стовпом ринкової економіки та верховенства права, але й необхідною передумовою для швидкого економічного відновлення» [3].

На нашу думку, основними напрямками удосконалення виконавчого провадження під час правового режиму воєнного стану, а також в період повоєнного відновлення України має бути максимальна цифровізація виконання рішень судів й посилення захисту стягувачів у виконавчому провадженні з одночасним балансуванням прав боржників.

У зв'язку із введенням на території України правового режиму воєнного стану 24 лютого 2022 р. у законодавство про виконавче провадження були внесені істотні зміни, які обмежили інституційну спроможність приватних і державних виконавців й були спрямовані на захист прав учасників виконавчого провадження. Мова йде про Закони України № 2129-IX від 15.03.2022 р. «Про внесення змін до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження»» [38], № 2468-IX від 28.07.2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави» [39], №-IX від 11.04.2023 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану» [40].

Частина змін до законодавства про виконавче провадження спрямовані на обмеження особистих і майнових прав осіб, що у той чи інший спосіб афілійовані з російською федерацією. Зокрема, зупиняється вчинення виконавчих дій, забороняється заміна стягувачів у виконавчих діях, стягувачами за якими є російська федерація або такі особи: (а) громадяни російської федерації; (б) юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства російської федерації; (в) юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства, відмінного від законодавства України, серед кінцевих бенефіціарних власників, членів або учасників (акціонерів) яких є російська федерація, громадянин російської федерації або юридична особа, створена та зареєстрована відповідно до законодавства російської федерації [41]. Такі зміни до законодавства є позитивними і спрямовані на притягнення країни-агресора та її громадян до юридичної відповідальності за злочини, що вчиняються на території України. Водночас деякі обмеження правовому режиму воєнного стану хоч і спрямовані на посилення прав боржників, але на практиці не сприяють обов'язковому виконанню рішень судів. Приміром, фізичні особи отримали право здійснювати видаткові операції з рахунків, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, без урахування такого арешту за умови, якщо сума стягнення за виконавчим документом не перевищує 100 тисяч гривень. Також законом припинено звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника (крім рішень про стягнення аліментів та рішень, боржниками за якими є громадяни Російської Федерації). Юридичні особи-боржники можуть здійснювати видаткові операції з рахунків, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, виключно для виплати заробітної плати в розмірі не більше п'яти мінімальних розмірів заробітної плати в місяць на одного працівника такої юридичної особи, а також сплати подат-

ків, зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [42]. Забороняється у період дії воєнного стану в Україні відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території територіальних громад, що належать до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій відповідно до переліку, затвердженого виконавчою владою. Також існують суворі обмеження щодо стягнення боргів з підприємств оборонно-промислового комплексу України, органів військового управління, вищих військових навчальних закладів, установ, підрозділів та організацій, які входять до складу Збройних Сил України [41]. За такого правового регулювання, а також відсутності автоматизованої системи арешту коштів боржника, недоліків електронного документообігу між виконавцями, банками, судами та іншими установами, тривалого невпровадження електронного виконавчого листа, робота приватних і державних виконавців істотно ускладнилась. Вкрай актуальним є моделювання таких інструментів примусового стягнення, які виключали би можливості зловживання боржниками своїми процесуальними правами і уникнення виконання ними зобов'язань, визначених рішеннями суду та інших органів. Вирішення вказаних та багатьох інших проблем у сфері виконання судових рішень – надважливий виклик повоєнного відновлення України. Загальновідомою є теза про те, що збільшення рівня виконання рішень судів в Україні сприятиме підвищенню рівня довіри до судової гілки влади й привабливості інвестиційного клімату в Україні.

Висновки. Обов'язковість рішення суду є фундаментальним принципом судової влади, який в силу своєї міждисциплінарної природи повною мірою поширюється на цивільне судочинство. Вимога обов'язковості вимагає безумовної імперативної реалізації вимог, сформульованих в акті судової влади, всіма суб'єктами, яким воно адресовано. Юридична сила рішень суду касаційної інстанції поширюється, окрім учасників судового провадження, на інших суб'єктів правозастосування – в тій частині, де сформульована правова позиція Верховного Суду. Остання може містити судові тлумачення норми права або розв'язувати юридичну колізію, що виникають під час правозастосування. Обов'язковість постанов Верховного Суду як суду касаційної інстанції забезпечується не лише примусовим апаратом держави, а й довірою до цієї інституції й повагою, якою Верховний Суд користується в суспільстві. Необхідність слідувати правовим позиціям Верховного Суду під час відправлення правосуддя судами першої та апеляційної інстанції обумовлюється закономірностями ієрархічної побудови судової системи, відповідно до яких суд касаційної інстанції є найвищим органом в системі судустрою. Його завдання – не лише виправлення найістотніших помилок судів нижчих інстанцій, а й забезпечення єдності судової практики. Обов'язковість рішення суду є невід'ємною передумовою для повноцінного втілення таких фундаментальних принципів права, як верховенство права і правова визначеність.

Правило *res judicata* є невід'ємним складником принципу обов'язковості рішення суду в цивільному судочинстві. В цивільному процесуальному праві правило *res judicata* реалізується за допомогою норм і правил, які формалізують правила оскарження рішень суду й запобігають зловживанню таким правом (вимоги щодо форми і змісту апеляційної та касаційної скарг, обмеження щодо актів суду, які не можуть бути оскаржені окремо від рішення суду, формалізація строків апеляційного та касаційного оскарження, правила щодо відмови у відкритті апеляційного провадження, передумови закриття касаційного провадження, процесуальні фільтри для касаційного перегляду рішень суду процесуальна відповідальність за подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання

(заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин).

Апеляційна інстанція повинна бути загальнодоступною як з точки зору «фізичної» або фактичної доступності, так і з точки зору відсутності обмежень щодо подання відповідної скарги. Двоступеневий розгляд будь-якої справи по суті є важливою гарантією справедливого судочинства та невід'ємним процесуальним правом особи. Обмеження

щодо можливості оскарження судових рішень в касаційному порядку, встановлені законом, повинні суміщатися із принципами пропорційності й розумності, які є традиційними для цивільного судочинства.

Досягнення цієї мети разом із вжиттям заходів, спрямованих на подолання процесуальних зловживань, сприятимуть забезпеченню обов'язковості судових рішень і права *res judicata*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Чому в Україні не виконуються судові рішення? В Омбудсману провели круглий стіл. *Національна асоціація адвокатів України*. 28.07.2023 р. URL: <https://unba.org.ua/news/8229-chomu-v-ukraini-ne-vikonuyut-sya-sudovi-rishennya-v-ombudsmama-proveli-kruglij-stil.html>
3. Commission staff working document, Ukraine 2023, Report Accompanying the document, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023, Communication on EU Enlargement policy. 8.11.2023. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a0f3eaa6-7eee-11ee-99ba-01aa75ed71a1/language-en>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «ДІД Конс» щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» (справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу) від 13 грудня 2012 р., № 18-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>
5. Городовенко В.В. Принципи судової влади. Монографія. Х.: Право, 2012. 448 с.
6. Колдов Є.О. Елементи принципу *res judicata* у цивільному судочинстві у практиці ЄСПЛ. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 65–73. С. 70.
7. Андронов І.В. Обов'язковість судових рішень в цивільному судочинстві. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали круглого столу (м. Одеса, 16 трав. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 15-18. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5705/Andronov.pdf?sequence=1>
8. Цувіна Т.А. Т.А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. 12.00.03: Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2021. 40 с. С. 20.
9. Conflict of Laws. Full Faith and Credit. *Res Judicata* or *Estoppel* by Judgment. *University of Miami Law Review*. 1953. Volume 7, Number 2, Article 13. P. 250–252. URL: <https://repository.law.miami.edu/umlr/vol7/iss2/13>. С. 250.
10. Пільков К.М. *Res judicata*, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, серія Право*. 2022. Випуск 71. С. 44–48. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/8.pdf>
11. Лемак О.В. Принцип *res judicata* та виконання судових рішень як елемент права на судовий захист. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, серія Право*. 2014. Випуск 27. Том 1. С. 103–106. С. 104.
12. Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика Європейського суду. *Юрліга*. 11 червня 2019 р. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/legal_certainty_the_basic_principles_and_practice_of_the_european_court/
13. Гусаров К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. 12.00.03: Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2011. 431 с. С. 63.
14. Подорожна Т.С., Котуха О.С. Реалізація принципу правової визначеності крізь призму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. № 10. 2021. С. 72–80. С. 79. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1000/948>
15. 21 з 550 нових судів апеляційних судів працюватимуть на Черкащині. Коментар члена ВККС України Руслана Мельника. 01 січня 2024. *Прочерк*. URL: <https://prochekr.info/news/7-cherkassy/115677-21-z-550-novih-suddiv-apeljatsijnih-sudiv-pratsjuvatimut-cherkashchini>
16. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 528 засіданні заступників міністрів 7 лютого 1995 р. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/page/rekomendaciyi-ta-rezolyuciyi-komitetu-ministriv-rady-yevgoru>
17. Лупеник Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: судові правотлумачення та правозастосування. *Онлайн-лекція, Безоплатна правова допомога*, м. Київ, 29 жовтня 2021 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prez_Luspenyk_2021_10_29.pdf?fbclid=IwAR2USw829VjZKRGjO4ktkbbk6hrFj2Uw8pBe9auSBaG8-kCphVqodPWjLY
18. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. Монографія. Харків, Право, 2008. 302 с.
19. Рябих проти Росії: рішення Європейського Суду з прав людини від 24 липня 2003 р. (заява № 52854/99). URL: <https://lips.ligazakon.net/document/SO1056>
20. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 28 липня 2021 р., у справі № 212/4585/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98705267?from=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%E2%84%96%2012%2F4585%2F17>
21. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р., № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
22. Берназюк Я. Вирішення виключної правової проблеми як спосіб забезпечення однакового застосування норм права. *Судово-юридична газета*. 25 лютого 2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/136144-virishennya-viklyuchnoyi-pravovoyi-problemi-yak-sposib-zabezpechennya-odnakovogo-zastosuvannya-norm-prava>
23. Ухвала Великої Палати від 11 вересня 2018 р. по справі № 738/1482/16-к. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76441901>
24. Гуйван П.Д. Правова визначеність як елемент верховенства права. Одеські юридичні читання: Матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової: Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 204–208. С. 205.
25. Савчин М.В. Забезпечення єдності судової практики у контексті верховенства конституції. *Слово Національної школи суддів*. 2014. № 1(6). С. 48–56. С. 50. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/3990/1/cln_2014_1_8.pdf
26. Юревич І. В. Єдність судової практики як гарантія рівного стандарту захисту людини. *Адвокатура: минуле та сучасність: матер. II міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспір. та студ. (м. Одеса, 2 березня 2013 р.)* / відп. за вип. д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін. Одеса: Фенікс, 2013. С. 574–576.
27. Пархоменко Н.М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 26-30. С. 29. URL: <file:///C:/Users/forov/Downloads/396-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-764-1-10-20210207.pdf>

28. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 12 червня 2018 р. у справі № 462/9002/14-ц. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VS181273?_ga=2.208962647.492146019.1705136960-1835361786.1702455089#_gl=1*9uy4k2*_gcl_au*MTkyMDA4MzA2Ni4xNzAyNDU1MDg3
29. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2020 р. у справі № 904/4507/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/91572017?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&_ga=2.129574345.492146019.1705136960-1835361786.1702455089#_gl=1*exiqpq*_gcl_au*MTkyMDA4MzA2Ni4xNzAyNDU1MDg3
30. Шумило М.М. Правові висновки касаційного суду: *inter praeteritum et futurum*. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 47–54. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/9.pdf>
31. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України» від 14 червня 2007 р. (заява N 77703/01). *Офіційний Вісник України*, 2007, 11, № 81, ст. 3042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_254#Text
32. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» від 18 грудня 2018 р. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-11-2008-on-the-quality-of-judicial-decisions-/16806a1fbc>
33. Лупський Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Судово-юридична газета*. 18 грудня 2018 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi>
34. Мірило правовладдя. Переклад з англійської Сергія Головатого. Переклад виконано на замовлення Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) реформування сектору юстиції «Нове правосуддя». 2017. 165 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Rule_of_Law_Checklist_UKR.pdf
35. Рішення Конституційного Суду України від 1 березня 2023 р. № 2-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text>
36. Цувіна Т.А. Виконання судових рішень у контексті прав на справедливий судовий розгляд. *Problems of legality*. 2018. Issue 141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2018_141_9
37. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 21 червня 2023 р., у справі № 160/24869/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/111725001>
38. Про внесення зміни до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження»: Закон України від 15.03.2022 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2129-20#n2>
39. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави: Закон України № 2468-IX від 28.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#n84>
40. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану: Закон України №-IX від 11.04.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3048-20#n33>
41. Асоціація приватних виконавців України. Виконавче провадження під час дії воєнного стану. *Офіційний веб-сайт АПВУ*. URL: <https://drive.google.com/file/d/1QW-S7FIExpV2OxwhxUE4EwC0ZaQzvlJ/view>
42. Сівовна Ю. Особливості виконання судових рішень під час воєнного стану. 30 травня 2022 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211538_osoblivost-vikonannya-sudovikh-rshen-pd-chas-vonnogo-stanu